

УДК 340:81

Ю. Ф. Прадід, д-р філол. наук, професор,
заступник начальника Кримського факультету
Національного університету внутрішніх справ
з наукової роботи

ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВЧОЇ НАУКИ

Розв'язання низки актуальних проблем сучасної правознавчої науки неможливе без використання лінгвістичних знань. Автор спробував аргументувати цю тезу в кількох наукових працях, опублікованих останнім часом на сторінках фахових юридичних видань, а також довести факт існування юридичної лінгвістики як окремої науки, що виникла на стику юриспруденції та лінгвістики, предметом якої є вивчення ролі та функцій мови і мовлення в юрисдикційному процесі як в історичному аспекті, так і на сучасному етапі [1].

Юридична лінгвістика — прикладна наука, без якої неможливе успішне розв'язання ряду важливих питань з теорії держави і права, історії держави і права, конституційного права, криміналістики та, власне, й інших правознавчих наук. Не можна зводити предмет її дослідження лише до удосконалення юридичної термінології, хоч цей аспект, безумовно, є надзвичайно актуальним сьогодні, коли готуються сотні нових законів, постанов тощо, тобто активно здійснюється процес державотворення.

Почнемо з теорії держави і права — фундаментальної науки, яка фактично є методологічною основою всіх юридичних наук. Чи не найбільше проблем, які можуть бути успішно розв'язані лише за умови використання досягнень сучасної лінгвістичної науки, накопичилося саме в цій галузі правознавчих наук. Серед найактуальніших питань — визначення змісту основних понять, якими оперує і теорія держави і права, і юридична галузь науки взагалі.

Ключовими поняттями в юриспруденції є, приміром, поняття **закон** та **законодавство**. Спробуємо з'ясувати, яким змістом наповнюються

вони в сучасній юридичній науці? В «Юридической энциклопедии» подається таке визначення поняття **закон**: «Закон — нормативний акт, прийнятий вищим представницьким органом державної влади або безпосереднім волевиявленням населення, який регулює найважливіші суспільні відносини» [2]. Подібне визначення знаходимо і в «Юридическом энциклопедическом словаре», де хіба що слово **нормативний** замінено словом **юридичний** [3], підручниках з теорії держави і права [4, 5]. Майже всі вони, на наш погляд, у тій чи іншій мірі є неповними або потребують уточнень. Щодо закону, то треба обов'язково вживати термін **нормативно-правовий акт**, а не **нормативний** чи **юридичний акт**, бо нормативні акти можуть вмішувати не правові, а, скажімо, технічні норми, як, наприклад, правила користування мобільним телефоном. Правовим актом вважається наказ керівника установи про накладення дисциплінарного стягнення на працівника за прогул, хоч такий наказ і не містить норм права.

Тепер про зміст поняття **законодавство**. В. О. Котюк вважає, що під законодавством слід розуміти тільки сукупність нормативно-правових актів, прийнятих найвищим законодавчим органом країни, тобто законів [6]. «Законодавство — сукупність правових норм, що регулюють суспільні відношення загалом або один із видів суспільних відносин (цивільне законодавство, кримінальне законодавство тощо)», — так визначають це поняття автори «Юридического энциклопедического словаря» [3]. В останньому випадку зміст поняття **законодавство** значно розширюється, бо в нього включаються не лише закони, а й підзаконні нормативно-правові акти — акти, прийняті компетентними державними органами чи уповноваженими державою іншими суб'єктами на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання.

Нами здійснена спроба на прикладі описання змісту понять **закон** та **законодавство** показати актуальність подібної проблематики для сучасної юридичної науки і практики, адже визначення юридичних «понять — це не якась казуїстика чи схоластика, а, навпаки, надзвичайно важлива наукова і практична справа, якщо згадати, що за всім цим стоять живі люди, їхня діяльність, благополуччя, а іноді й життя» [7].

Поза увагою вчених залишаються поки що й питання мовного забезпечення процесу правового регулювання, мовного тлумачення норм права, удосконалення юридичної техніки тощо. Прикро констатувати, але за роки незалежності на сторінках численних юридичних часописів, вісників, збірників наукових праць не з'явилося жодної ґрунтовної статті з цієї проблематики, не кажучи вже про дисертаційні та монографічні дослідження.

Одним з важливих завдань юридичної лінгвістики є вивчення шляхів розв'язання мовних проблем від найдавніших часів до наших днів, їх законодавчого регулювання на різних етапах історичного розвитку. Бо ж не дарма в народі кажуть: «Щоб не повторювати помилок минулого, треба добре знати історію». На жаль, доробок наших учених на цьому

поприщі на сьогодні більш ніж скромний — з цієї проблематики маємо фактично лише дві оглядові праці «Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917—1920 рр.» О. Копиленка та «Мова як фактор національного відродження» М. Мацкевича, що опубліковані на сторінках часопису «Право України» [8, 9].

Потребують, на нашу думку, окремого скрупульозного вивчення особливості розв'язання мовних проблем за часів царату, Центральної ради, Гетьманату, Директорії, в українському радянському законодавстві, в період незалежності України, бо, як слушно зауважує О. Копиленко, «у процесі законодавчого регулювання мовної проблеми — все ж варто шукати нові аргументи, переводити дискусію на зовсім новий рівень, а не повторювати того, що вже було на нашому шляху, наївно вважаючи себе піонерами цієї справи» [9].

Без використання досягнень сучасної лінгвістичної науки не може бути успішно розв'язана низка проблем конституційного права і найперше тих, що стосуються як мови титульної нації, так і мов національних меншин. Принагідно зауважимо, що мовна проблема дотепер є однією з актуальних конституційно-правових проблем не тільки в Україні, але й у багатьох інших країнах світу, таких, скажімо, як Канада, Іспанія, Югославія та ін.

Україна як суверенна держава має всі необхідні державні атрибути, серед яких важливе місце належить державній мові. У частині першій ст. 10 Конституції України записано, що «державною мовою в Україні є українська мова», а саме визначення поняття **державна мова** подається в «Коментарі до Конституції України» [10]. Проте ні в тексті Конституції України, ні в офіційному коментарі до неї, ні в чинному поки що Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. [11] не вживається термін **офіційна мова**. Важко зрозуміти, чим керувався Конституційний Суд України, коли в рішенні щодо застосування української мови скористався терміном **офіційна мова**, поставивши його в один ряд з терміном **державна мова**: «Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя» [12].

Доречно нагадати, що в конституційному праві зарубіжних країн, а це, як правило, стосується багатомовних країн, на позначення визнаної (визнаних) Конституцією або окремим законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя й на всій території держави, вживаються терміни **державна мова** або **офіційна мова**. В інших країнах згідно з Конституціями чи законами про мову (мови) допускається паралельне вживання термінів **державна мова** та **офіційна мова**. У цьому випадку термін **офіційна мова (офіційні мови)** використовується для позначення визнаної (визнаних) Конституцією або окремим законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового викорис-

тання в усіх сферах суспільного життя, але не на всій території держави, а лише на якійсь певній її частині. Що стосується України, то згідно з Конституцією допускається вживання лише терміна **державна мова**.

З прийняттям Декларації прав національностей України, Закону України «Про національні меншини в Україні», Конституції України національні меншини визнані самостійним інститутом конституційного ладу, а тому розробка питань державної політики щодо національних меншин, включаючи конституційно-правові засади національно-культурної автономії, є актуальною проблемою не тільки теоретичного, а й практичного характеру.

Важливими в цьому плані є праці Ю. Римаренка та Ю. Волошина «Конституційно-правові засади національно-культурної автономії національних меншин в Україні: проблеми теорії та практики» та «Концептуальні засади законопроекту «Про національно-культурну автономію в Україні» [13, 14]. Заслуговує на увагу запропонована авторами структура законопроекту, що складається з семи розділів, з яких два — «Право на використання рідної мови, її збереження та розвиток», «Забезпечення права на одержання освіти рідною мовою» — безпосередньо стосуються розв'язання мовних проблем національних меншин. Як вважають автори законопроекту, саме розділ «Право на використання рідної мови, її збереження та розвиток» є «найбільш складним за змістом» [14].

Тісно переплітаються завдання, які з'ясовує юридична лінгвістика, з криміналістикою. Лише спільними зусиллями фахівців цих наук можна успішно розв'язати низку проблем, що стосуються експертизи усного та писемного мовлення. Поки що ж ці проблеми вивчаються лише фахівцями-криміналістами. Ось як пояснює ситуацію, що склалася, один з небагатьох в Україні фахівців з питань лінгвістичної експертизи усного мовлення Т. В. Литвин: «Однією з причин віднесення експертизи усного мовлення до криміналістичних і злиття її в один вид з дослідженнями, по суті, фізичної природи звуку є, на наш погляд, слабкий розвиток вітчизняного лінгвістичного апарату вивчення усних (це повною мірою стосується і писемних. — *Доповнення Ю. П.*) повідомлень» [15].

Принагідно зауважимо, що заслуговують на увагу й інші праці Т. В. Литвин (Гомон), зокрема дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Судово-авторознавча експертиза текстів, складених з навмисним перекрученням писемного мовлення» [16], її публікації останнього десятиліття, присвячені проблемам судово-лінгвістичної експертизи усних і писемних повідомлень [17].

Ще одне важливе питання. Удосконалення комп'ютерної техніки і комунікацій дало не лише позитивні, але й негативні результати [18]. Сьогодні все гострішими стають проблеми авторознавчої експертизи. Якщо в недалекому минулому лише окремі інтелектуали за плату виконували чужі завдання, то нині можна говорити про виникнення цілого напрямку в бізнесі, спрямованого на задоволення подібного попиту.

І ніде правди діти, у такий спосіб почали писатися вже й кандидатські дисертації [19].

Аналіз різноманітних точок зору, посилання на своїх попередників при вивченні того чи іншого питання — звичайна справа при написанні наукової статті, дисертації, монографії, але таке використання не повинно входити в суперечність із Законом України «Про авторське право і суміжні права» [20]. Одним словом, треба розрізняти використання досвіду попередників і плагіат. Визначення авторства інтелектуальної праці — проблема, яка потребує негайного опрацювання ефективних методик для розв'язання такого роду задач.

Таким чином, нами в найзагальніших рисах окреслено коло найважливіших завдань, що стоять перед юридичною лінгвістикою і такими правознавчими науками, як теорія держави і права, історія держави і права, конституційне право, криміналістика на сучасному етапі їхнього розвитку, успішне розв'язання яких, безумовно, позитивно впливатиме не лише на розвиток самої науки, але й на удосконалення правотворчого процесу, діяльності правоохоронних і судових органів в Україні.

Л і т е р а т у р а

1. Дет. про це див. праці автора статті: Юридична лінгвістика як окрема галузь знань // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 3. — С. 246–255; Зв'язок юридичної лінгвістики з іншими правознавчими дисциплінами // Матеріали III звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету Національного університету внутрішніх справ: У 2 ч. — Сімферополь: Доля, 2001. — Ч. 2. — С. 137–143; Юридична лінгвістика — нова наукова спеціальність // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 2. — С. 125–130; Місце юридичної лінгвістики в системі наук // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2001. — № 15. — С. 68–72; Юридична лінгвістика як навчальна дисципліна // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 3. — С. 97–106 та ін.
2. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 1997. — 526 с. — С. 164.
3. Юридический энциклопедический словарь: 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 450 с. — С. 128, 130.
4. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. — М.: Юрайт, 2001. — 432 с. — С. 220.
5. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и факультетов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: НОРМА—ИНФРА-М, 1999. — 560 с. — С. 306.
6. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. факультетів вузів. — К.: Вентурі, 1996. — 208 с. — С. 59.
7. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. — М.: Новый Юрист, 1998. — 624 с. — С. 407.
8. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917–1920 рр. // Право України. — 1998. — № 9. — С. 44–48.
9. Мацкевич М. Мова як фактор національного відродження // Право України. — 2000. — № 5. — С. 48, 97–100.

10. *Коментар* до Конституції України. — 2-е вид., виправл. і доп. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. — 411 с. — С. 42.
11. *Закон* Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Ін юре, 1997.—Т. 2. — С. 669—679.
12. *Рішення* Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. (справа про застосування української мови) // Конституційне законодавство України: Законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення. — К.: Атіка, 2000. — С. 858—862.
13. *Римаренко Ю., Волошин Ю.* Конституційно-правові засади національно-культурної автономії національних меншин в Україні: проблеми теорії та практики // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 2. — С. 42—51.
14. *Римаренко Ю., Волошин Ю.* Концептуальні засади законопроекту «Про національно-культурну автономію в Україні» // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 3. — С. 47—56.
15. *Литвин Т.* Судово-лінгвістична експертиза усних повідомлень // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 1. — С. 93, 268—272.
16. *Гомон Т. В.* Судебно-автороведческая экспертиза текстов, составленных с намеренным искажением письменной речи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1992 и т. д.
17. Див. дет. праці Т. В. Литвин (Гомон): Исследование текстов, выполненных с намеренным искажением письменной речи // Новые разработки, технические приемы и средства судебной экспертизы.—М., 1991. — Вып. 1. — С. 23—27; К вопросу о некоторых видах намеренного искажения письменной речи // Экспертная практика и новые методы исследования. — М., 1991. — Вып. 8. — С. 13—23; Вопросы теории судебно-автороведческой экспертизы текстов, составленных с намеренным искажением письменной речи // Актуальные вопросы судебной экспертизы. — М., 1992. — Вып. 1. — С. 138—170; Неидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи. — К-, 1995; О недостатках оформления письменных объяснений (показаний) допрашиваемых лиц // Криминалистика и судебная экспертиза. — К-, 1997. — С. 64—72; Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку ХХІ ст. // Право України. — 2001. — № 1. — С. 110—113 та ін.
18. Дет. про це див.: *Михайлов М.А., Прадід Ю.Ф.* Деякі проблеми використання сучасних комп'ютерних технологій // Вісник Університету внутрішніх справ. — 2001. — № 13. — С. 212—215.
19. *Хаматов Р.* Присвоение авторства в диссертациях // Российская юстиция. — 2000. — № 8. — С. 16—24.
20. Про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214.